

De verschuiving in de verhouding bouwland-grasland in de provincie Groningen in de 19de eeuw

In de 1ste aflevering van 1966 van dit tijdschrift geeft A. G. J. Dietvorst een „schets van de agrarische ontwikkeling in het noord-oostelijke gedeelte van de provincie Groningen van ± 1200 tot ± 1850 ”. Hij komt daarin terug op de kwestie van de verschuiving van veeteelt naar akkerbouw in de provincie Groningen en op de theorie, die ik daarover destijds heb gelanceerd in mijn inaugurele rede. Hij meent deze te moeten afwijzen, omdat volgens hem de daling van de oppervlakte grasland tussen 1818 en 1833, die ik veronderstelde, niet zou hebben plaats gevonden, maar dat – integendeel – de oppervlakte grasland zou zijn gestegen.

Mijn gegevens over het jaar 1818 berustten op de „Staat van den Landbouw en der Landhuishouding in de provincie Groningen den jare 1818”, uitgegeven door de Groninger Commissie van Landbouw in 1821. In deze „Staat” wordt vermeld, dat in 1818 de cultuurgrond in Groningen bestond uit 137.710 grazen bouwland en 246.037 grazen grasland, m.a.w. voor 64 % uit grasland. In hoeverre deze gegevens betrouwbaar zijn komt straks ter sprake. De gegevens voor 1833 berustten op de toen voltooide opmetingen voor het kadaster en kunnen praktisch als volledig betrouwbaar worden beschouwd. Volgens deze gegevens bestond in dat jaar de cultuurgrond voor 47 % uit bouwland. Vergeleken met 1818 had er dus een zeer aanzienlijke verschuiving in de richting van de akkerbouw plaats gevonden, indien men de juistheid van de gegevens voor 1818 accepteert.

De Heer Dietvorst nu komt met andere cijfers, ontleend aan de provinciale verslagen. De oorsprong van deze cijfers is weinig gelukkig. Ze zijn, volgens zijn mededeling, ontstaan uit een optelling van de opgaven in deze verslagen betreffende de oppervlakten, die door de verschillende akkerbouwgewassen werden ingenomen. Dat wil zeggen, evenveel foutenbronnen als er akkerbouwgewassen zijn en vele malen zoveel, als wanneer de oppervlakte bouwland in haar geheel wordt geschat. Hij weet niets te vermelden over de totale oppervlakte cultuurgrond, of over de oppervlakte grasland, zodat zijn gegevens niets zeggen over de verhouding bouwland-grasland. Hij deelt alleen mee, dat naar schatting (van wie?) de totale oppervlakte cultuurgrond in 1850 in de provincie Groningen 170.000 ha bedroeg. Deze schatting is te laag. Reeds in 1833 bedroeg de oppervlakte cultuurgrond volgens de kadastrale opmetingen ruim 176.500 ha en in 1880 bedroeg ze 183.500 ha. Blijkbaar is het de Heer Dietvorst geheel ontgaan, dat de omstreeks 1830 voltooide kadastrale opmetingen nauwkeurige gegevens over de totale oppervlakte cultuurgrond en de oppervlakten bouwland en grasland verstrekken, die zelfs per gemeente afzonderlijk beschikbaar zijn.

Dat de door hem geproduceerde data al zeer weinig betrouwbaar zijn, wordt uit deze cijfers zelf duidelijk. Volgens de tabel op blz. 3 daalde van 1823 op 1824 de oppervlakte bouwland van 74.759 ha tot 60.969 ha, dus met bijna één vijfde. We moeten dus aannemen, dat dan in dat zelfde jaar de oppervlakte grasland in dezelfde mate zou zijn gestegen. Men kan wel met zekerheid constateren, dat dit tot de landbouwkundige onmogelijkheden behoort. Men krijgt de indruk, dat de reeks cijfers, die de Heer Dietvorst geeft in feite uiteenvalt in twee reeksen, één tot en met 1823 en één van 1824 en volgende jaren. Iets soortgelijks doet zich ook voor met betrekking tot de cijfers omtrent het aantal runderen, die de Heer Dietvorst met één uitzondering eveneens heeft ontleend aan de verslagen van Gedeputeerden (tabel blz. 4). Daar

springt van 1817 op 1818 het aantal runderen ineens van 70.879 op 83.213, een sprong, die zelfs tot de biologische onmogelijkheden behoort. Ook hier krijgt men de indruk van twee reeksen, waarbij in dit geval de scheiding dus ligt in 1817-1818. Kloppen de onderlinge verhoudingen van de cijfers, die de Heer Dietvorst geeft dus niet, het totale niveau van de gegevens betreffende de oppervlakte bouwland, althans van die na 1824, is zeker veel te laag. D. berekent op grond van de gegevens van Gedeputeerden betreffende de oppervlakte ingenomen door de verschillende akkerbouwgewassen, dat in 1833 de oppervlakte bouwland 63.316 ha zou hebben bedragen. Zoals ik reeds opmerkte zijn omstreeks 1833 nauwkeurige gegevens bekend, gebaseerd op de kadastrale opmetingen. Volgens deze gegevens was in 1833 aanwezig 92.746 ha bouwland en tuingrond en 83.738 ha grasland, volgens de berekeningen van de Heer Dietvorst 63.316 ha bouwland, een verschil dus van ± 30.000 ha, wat het bouwland betreft. Ook zijn gegevens over de jaren na 1833 lijken al weinig betrouwbaar. Zo vermeldt D. voor het jaar 1850 75.842 ha bouwland. Zou dit juist zijn, dan zou tussen 1850 en 1870 het areaal bouwland met 47.000 ha moeten zijn gegroeid. Volgens de statistiek immers, voorkomende in verschillende jaargangen van het verslag over de landbouw – ik gebruikte destijds dat over 1938 – bedroeg in 1870 de oppervlakte bouwland 122.600 ha. Er is geen reden om deze opgaven, althans voor de provincie Groningen, ondanks hun globaal karakter, niet ongeveer juist te achten. Ze kloppen vrij goed met de nauwkeuriger cijfers voor 1880 en 1888. Een dergelijke stijging lijkt onwaarschijnlijk¹.

De gegevens van de Heer Dietvorst, zeker die over de jaren na 1824, moeten dus als geheel onbetrouwbaar worden verworpen en als argument voor zijn stelling, dat tussen 1818 en 1833 de oppervlakte bouwland zou zijn gedaald, hebben ze geen waarde.

Dit betekent natuurlijk nog niet, dat de door mij genoemde gegevens over het jaar 1818 juist zijn, m.a.w. hiermee staat nog niet vast, dat de door mij veronderstelde verschuiving van grasland naar bouwland in die periode inderdaad zo sterk is geweest als men, aannemende dat de gegevens over 1818 juist zijn, zou moeten concluderen.

De gegevens over 1818 berusten op mededelingen van de gemeenten, die door de eerder genoemde Groninger Commissie van Landbouw werden samengevat. De telling van 1818 is blijkbaar geen jaarlijkse routineopgave geweest, maar een speciale telling, die bedoeld was om gegevens te verkrijgen die „bij” waren. De ervaring met gegevens betreffende de statistiek van landbouw in de 19de eeuw leert, dat men bij jaarlijkse routineopgaven er vaak maar een slag naar sloeg, maar dat men, als men zich er speciaal voor zette, meestal redelijk betrouwbare gegevens produceerde. Men mag dus wel aannemen, dat men in 1818 in de gemeenten in het algemeen wel getracht zal hebben zo goed mogelijk te antwoorden en dat men met name wel zo goed mogelijk zal hebben vastgesteld, welke stukken land voor bouwland werden gebruikt. Anderzijds moet men echter wel als vaststaand aannemen, dat men geen speciale opmetingen heeft verricht. Men beschikte daarvoor niet over de mensen en de uitrusting en bovendien hing de opmeting voor het nieuwe kadaster al in de lucht. Wat de oppervlakten betreft, tastte men echter niet in het luchtledige. Men dient zich te realiseren, dat in Groningen, zowel als elders, van oudsher belastingen van de grond werden geheven, die eertijds als verpondingen, sedert de Franse tijd als grondbelasting werden aangeduid. Bij verschillende gelegenheden waren hiervoor in de 17de en 18de eeuw opmetingen verricht en in het algemeen werden de

grondbelastingen voor de belastingheffing regelmatig herzien. Er was dus een uitgangspunt om de oppervlakte van de betreffende gronden te bepalen. Volledig betrouwbaar was dit uitgangspunt echter niet. Het is bekend, dat de invoering van de betaling van de grondbelasting volgens het kadaster, waarmee in 1833 een aanvang werd gemaakt, in enkele provincies, met name in Groningen, leidde tot een aanzienlijke verhoging van de belasting, omdat de oude gegevens voor de belastingbetalers een te gunstige toestand weergaven. D.w.z. dat de registratie niet geheel de werkelijke toestand weergaf.

Er is dus reden om de gegevens van 1818 nog eens nader te bekijken en ze vooral te vergelijken met de opgaven over 1833, die, zoals gezegd, als betrouwbaar kunnen worden beschouwd. Een moeilijkheid bij een dergelijke vergelijking vormen de oude landmaten i.c. de grazen. De oude maten plachten ook bij eenzelfde benaming niet zelden naar tijd en naar plaats in oppervlakte te verschillen. Het lijkt echter wel waarschijnlijk, dat men bij de telling van 1818 heeft gewerkt met grazen van ongeveer 40 are. Dat zou dus betekenen, dat volgens de opgaven in dat jaar in Groningen 55.084 ha bouwland en 98.415 ha grasland, dus in totaal 153.499 ha cultuurgrond aanwezig waren. Dat zou dus ruim 23.000 ha cultuurgrond minder geweest zijn dan in 1833. Dat dit verschil geheel reëel is lijkt niet waarschijnlijk. Ongetwijfeld is er een stijging van de oppervlakte cultuurgrond geweest tussen 1818 en 1833. In 1819 werden de Finsterwolderpolder en de kleine Toringa- of Stoepenpolder bij het Reitdiep ingepolderd en in 1827 de Uithuizerpolder. Verder mag men aannemen, dat in de Veenkoloniën een oppervlakte land van betekenis werd aangemaakt, vooral, omdat na het convenant van 1817 de aanleg van kanalen in dit gebied weer voortgang kon vinden. Vermoedelijk zal ook in Westerwolde en in het Zuidelijk Westerkwartier – in dit laatste gebied o.a. uit afgegraven hoogveen – wel land zijn ontgonnen. Een stijging van de oppervlakte cultuurgrond in deze periode van 5.000 ha of zelfs iets meer lijkt niet onaannemelijk, een stijging van 10.000 ha al niet meer waarschijnlijk. Vergeleken met 1833 is er in 1818 dus zeker ongeveer 15.000 ha cultuurgrond „zoek”. Dit kan verschillende gronden hebben, zoals fouten bij de omrekening uit de diverse van oudsher in de provincie gebruikelijke lokale landmaten in „eenheidsgrazen”, variatie in de gebruikte criteria ter onderscheiding van woeste gronden en cultuurgronden en voor zo ver men zich op de oude gegevens heeft verlaten, te lage opgaven in de oude registers. Het is niet meer na te gaan in welke delen van Groningen de verschillen tussen de gegevens van 1818 en die van de kadastrale opmetingen in het bijzonder moeten worden gezocht. Zoals J. H. W. Lijfering in een niet gepubliceerd onderzoek van 1952 vermeldt, is het archief van de Groninger Commissie van Landbouw zoek en het is dus niet meer mogelijk per gemeente de gegevens te vergelijken.

Zijn dus wat de totale oppervlakte cultuurgronden betreft de gegevens van 1818 niet als volledig juist aan te merken, zoals in voorgaande al werd gesteld, is er geen reden om aan te nemen, dat wat de *verhouding* tussen bouwland en grasland betreft, de toestand niet ten naaste bij juist zou zijn weergegeven. Van de hiervoor genoemde mogelijke oorzaken van verschillen tussen de gegevens van 1818 en 1833 kan men in het algemeen zeggen, dat ze zowel aan de kant van het bouwland als aan de kant van het grasland te lage uitkomsten in 1818 kunnen hebben veroorzaakt. Wel dient hierbij opgemerkt te worden dat wat de eventuele te lage opgaven van de oppervlakte cultuurgrond in de oude registers betreft, men zou kunnen beredeneren, dat deze in sterkere mate op het bouwland, dan op het grasland betrekking zouden

kunnen hebben. Men zou immers kunnen veronderstellen, dat te lage opgaven als gevolg van onvolledige en vertraagde opmetingen en een onvoldoende overbrengen van resultaten van de opmetingen in de registers, zich vooral daar zullen hebben voorgedaan, waar sprake is van een geleidelijke aanwinning van nieuwe cultuurgrond. Voor Groningen betekent dit dus aan de zeekust waar inpolderingen plaats vonden en in de zand- en veengebieden, waar grond werd ontgonnen. Vooral in het laatste geval lijkt een onvoldoende registratie zeer waarschijnlijk, omdat de ontginning geleidelijk in zijn werk ging en bovendien wel mag worden aangenomen, dat vóór de tijd van het kadaster de opmeting van de woeste grond zeer onvoldoende is geweest. Zowel de nieuwe polders als de ontgonnen zand- en veengronden zijn ongetwijfeld grotendeels als bouwland gebruikt. Als men zich dus voor de bepaling van de oppervlakte van de stukken land, die in 1818 als bouwland werden gebruikt, zou hebben verlaten op de oude registers, zou op deze wijze een te geringe oppervlakte bouwland voor den dag zijn gekomen. Een dergelijke redenering is nogal speculatief en ook al zou men haar aanvaarden, dan lijkt het heel weinig waarschijnlijk, dat men langs deze weg het gehele verschil van ongeveer 15.000 ha cultuurgrond zou kunnen terugvinden en nog minder waarschijnlijk, dat dit geheel betrekking zou hebben op het bouwland. Maar zelfs als men zou aannemen, dat het verschil geheel bij het bouwland zou moeten worden gezocht en de oppervlakte bouwland inplaats van 55.000 ha ongeveer 70.000 ha zou hebben bedragen en de totale oppervlakte cultuurgrond ongeveer 168.500 ha – een onwaarschijnlijke veronderstelling dus – dan nog zou de verhouding bouwland-grasland in 1818 ongeveer 40–60 zijn geweest en zou nog de daling tussen 1818 en 1833 van de oppervlakte grasland zeer scherp zijn geweest. Er kan m.i. geen redelijke twijfel aan bestaan, dat de overgang van Groningen van een in hoofdzaak veeteeltgebied naar een in hoofdzaak akkerbouwgebied voor het overgrote deel moet hebben plaatsgevonden na 1775. Als men er rekening mee houdt, dat in verschillende delen van Groningen reeds van oudsher oppervlakten bouwland van betekenis aanwezig waren, dan kan de invloed van de runderpest in de 18de eeuw op deze omzetting niet anders dan gering zijn geweest. Geen van de voorstanders van de „runderpesttheorie” heeft ooit een cijfer kunnen produceren waaruit blijkt, dat wel een belangrijke oppervlakte grasland als gevolg van de runderpest zou zijn gescheurd. In wezen berust de theorie op een passage bij Uilkens, die men, zoals ik in mijn inaugurele rede opmerkte, onvolledig citeert en daardoor verkeerd interpreteert. Ook al erkent men de mogelijkheid van zekere onvolkomenheden en kan het grasland enkele percenten meer in beslag hebben genomen dan uit de gegevens van 1818 valt af te leiden, er is geen enkele reden om het beeld dat de Groninger Commissie over 1818 geeft niet in grote lijnen juist te achten. Zouden de gegevens, die zij produceert werkelijk onbetrouwbaar zijn geweest, dan zou de Commissie die blijkens haar geschrift over een grondige kennis van de Groninger landbouw beschikt, hiervoor zeker hebben gewaarschuwd. Bij een overzicht van de oppervlakte ingenomen door de verschillende akkerbouwgewassen, dat ook in haar geschrift voorkomt, spreekt ze wel degelijk haar twijfel aan de waarde hiervan uit. De – zeer schaarse – gegevens die er overigens zijn, bevestigen het voorgaande. Van Winter noemt in zijn studie „De lijsten der hoogstaangeslagenen in het departement van de Westereems” I, 1951, gegevens uit 1813, waaruit zou blijken dat in het gebied van de gemeenten Appingedam, Bierum, Ten Boer, Delfzijl, Loppersum, Stedum en 't Zandt de cultuurgrond toen voor 62 % uit bouwland bestond. De Boer meent in zijn „Overzicht van den Groningschen Landbouw, 1800–1900” in deel V van de

„Bijdragen tot de kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken” te kunnen concluderen, dat, kort na 1800 er in de districten Westerkwartier, Goorecht en Sappemeer, Hunsingo en Fivelingo geen drieachtste bouwland was tegen vijfachtste grasland. Ook al zal niemand willen volhouden dat deze gegevens de exactheid bezitten van moderne statistieken van het grondgebruik, zij wijzen alle zonder tegenspraak in dezelfde richting n.l. dat de runderpesttheorie niet juist kan zijn. De Heer Dietvorst is het overigens met dit laatste wel eens. Het leek mij echter wenselijk om uitvoeriger, dan ik het destijds in mijn inaugurele rede kon doen, nog eens te onderstrepen, dat mijn stelling, dat tussen het begin van de 19de eeuw en 1833 en met name ook tussen 1818 en 1833 een snelle verschuiving in de richting van het bouwland plaats vond, op behoorlijk stevige gronden berust. Dat de Heer Dietvorst met betrekking tot de periode 1818–1833 meent een andere conclusie te moeten trekken komt, zoals uit het voorgaande is gebleken, in de eerste plaats omdat hij de betrouwbare gegevens van de kadastrale opmetingen voorbij heeft gezien.

Zoals in het begin werd opgemerkt, meent hij daarom wat hij aanduidt als mijn „sociologische theorie” te moeten afwijzen en de verklaring te moeten zoeken in bedrijfseconomische overwegingen. Hoewel ik, dunkt me, voldoende duidelijk heb aangetoond, dat zijn tegenwerpingen niet op goede gronden berusten, wil ik er toch nog op wijzen, dat de geconstateerde verschuiving van grasland naar bouwland in de periode 1818–1833 geenszins het enige of zelfs maar het zwaarste argument voor mijn hypothese vormde, zoals de Heer Dietvorst wil doen voorkomen. Het belangrijkste argument voor de veronderstelling, dat in Groningen met betrekking tot de houding tegenover bouwland en grasland iets heeft plaats gevonden dat *niet* zonder meer uit bedrijfseconomische overwegingen kan worden verklaard, ligt in het onweerlegbare feit – door de Heer Dietvorst, zoals gezegd, niet ontkend – dat tegen de ontwikkeling in het land als geheel in Groningen in de 19de eeuw – wanneer dan ook – een enorme verschuiving in de richting van de akkerbouw heeft plaatsgevonden. Een tweede argument is, dat in Groningen aan de westkant, dus in het aan Friesland grenzende Noordelijk en Zuidelijk Westerkwartier, een omzetting in de richting van bouwland niet heeft plaats gevonden, maar integendeel, het zwaartepunt meer en meer is verlegd naar de veeteelt. Een derde argument vormt het feit, dat men in Groningen met kunst- en vliegwerk voor akkerbouw ongeschikt grasland toch heeft gemaakt tot bouwland, dat, zoals ik met cijfers heb trachten aan te tonen, een lager rendement opleverde dan het als grasland zou hebben opgeleverd. Dit alles kan de Heer Dietvorst in mijn inaugurele rede vinden. Bovendien vormt het in deze rede zelf behandelde geval, de volkomen tegengestelde ontwikkeling van het Zuidelijke Westerkwartier en de Woldstreek, zonder dat daarvoor ook maar één enkel bedrijfseconomisch motief valt aan te geven, zelf weer een argument voor mijn hypothese.

Ik kan hieraan nog toevoegen, dat ik na de studie voor mijn inaugurele rede mij nog verder met het onderwerp heb beziggehouden en van de resultaten van dat onderzoek het één en ander heb meegedeeld in een lezing die ik in 1948 in Groningen heb gehouden. Ik heb in deze lezing, o.a. in kaarten en tabellen de uitkomsten van de verwerking van gegevens betreffende de verhouding bouwland-grasland per gemeente voor de jaren 1833 (kadastrale opmeting), 1862 (provinciale landbouwtelling voor de provincie Groningen) en 1930 (landbouwtelling) vermeld. Om redenen, die ik mij, nu na 18 jaar, niet meer herinner heb ik deze gegevens nooit gepubliceerd; misschien, dat ik het nu toch nog eens zal doen. Deze geven een zeer duidelijke bevestiging

van een belangrijk element van mijn hypothese, nl. het optreden van een geleidelijke verschuiving van de voorkeur voor de akkerbouw van de kustgebieden naar het binnenland. Hoe de Heer Dietvorst dit alles in zijn „bedrijfseconomische theorie” zou kunnen opvangen is mij niet duidelijk. Overigens moet hij aan dit bedrijfseconomisch argument voor de jaren 1818–1833 niet al te zwaar tillen. Ongetwijfeld is het merkwaardig dat de boeren het ondanks slechte tijden opbrachten met de overgang van bouwland naar grasland verder te gaan. Maar men moet het niet zó voorstellen dat de boeren door dit te doen moedwillig het hoofd in de strop staken. Wanneer men naar de resultaten van de akkerbouw kijkt, moet men ook het alternatief bekijken en het alternatief was in Groningen het produceren van boter uit melk. Uit gegevens die ik vele jaren geleden verzamelde over het verloop van de prijzen van agrarische produkten aan de graanbeurs en de boterhal te Groningen van 1779 tot 1930 blijkt, dat van 1818 tot 1822 de boterprijzen per $\frac{1}{4}$ vat te Groningen daalden van ongeveer f 32,— als gemiddelde prijs over 1818 tot f 16,— over 1822, veruit de laagste prijs die in Groningen gedurende de gehele 19de eeuw werd bereikt. De toestand voor de veehouders was al evenmin aanlokkelijk als die voor de akkerbouwers. Men moet verder niet vergeten dat de landbouwcrisis van de twintiger jaren in de vorige eeuw wel heftig was, maar betrekkelijk kort duurde. Pas in 1821 bereikten de prijzen een niveau dat als abnormaal laag kon worden beschouwd en na 1825 begonnen ze alweer te stijgen. In het begin van de dertiger jaren lagen de graanprijzen al weer op een heel redelijk niveau. Het is in dit verband nog wel interessant op te merken, dat veel meer dan de graanprijzen, de boterprijzen in de periode van 1850 tot aan de grote landbouwcrisis zich permanent op een hoog niveau hebben bewogen. De graanprijzen hebben in deze jaren nooit de hoogste toppen van de Franse tijd bereikt en vertoonden bovendien grote schommelingen. De boterprijzen lagen van 1855 tot 1885 echter vrijwel permanent boven het hoogste niveau dat volgens de gegevens van de Groninger boterhal in de Franse tijd werd bereikt. Deze gang van zaken zou zich heel moeilijk laten rijmen met de enorme stijging van de oppervlakte bouwland, die – volgens de gegevens van Dietvorst hierover – in de eerste decaden na 1850 zou moeten hebben plaatsgevonden. Indien men althans uitgaat van zijn „bedrijfseconomische theorie”. Ik merkte reeds op dat de stijging van de oppervlakte bouwland in deze jaren veel geringer is geweest dan de Heer Dietvorst veronderstelde. Ook echter de matige daling van de oppervlakte grasland, die blijkens o.a. de gegevens van de provinciale landbouwtelling van 1862 en de landelijke tellingen van latere datum, na 1850 plaats vond en pas tot stilstand kwam omstreeks 1890, lijkt uit bedrijfseconomische overwegingen moeilijk te verklaren. Tot zover deze weerlegging van de opmerkingen van de Heer Dietvorst. Het leek mij nuttig aan deze zaak enigszins uitvoerig aandacht te besteden. Het valt voor velen nog steeds moeilijk te aanvaarden dat andere factoren dan het „welbegrepen eigenbelang” alléén, het economische handelen van de mens bepalen. Het geval van de omzetting van grasland in bouwland door de Groninger boeren is het meest concrete en duidelijke geval dat ik ooit ben tegengekomen van een groep als geheel, die over een lange periode een economische ontwikkeling laat zien, waarvan een belangrijk element niet langs deze weg kan worden verklaard. Het geval heeft dus voor mij een betekenis die boven de verklaring van een bijzonder regionaal verschijnsel uitgaat. Vandaar dat ik er prijs op stelde nog eens duidelijk te onderstrepen, dat het hier niet gaat om een vluchtige gedachte maar om een in de feiten behoorlijk gefundeerde conclusie.

NOOT

1. De cijfers, die D. noemt betreffende de verhouding bouwland-grasland in 1865, ontleend aan het toenmalige landbouwverslag, zijn onbetrouwbaar. Ze geven ongeveer dezelfde oppervlakte grasland als de kadastrale opmetingen in 1833. De landelijke landbouwstatistiek van die dagen was een „voortschrijf-statistiek” waaraan weinig waarde mag worden toegekend. De speciale provinciale landbouwstatistiek over 1862, gepubliceerd in 1870, die per gemeente nauwkeurige cijfers geeft, laat zien dat in vergelijking met 1833 in Groningen een aanzienlijke daling van de oppervlakte grasland had plaats gevonden. In het algemeen zijn de gegevens van de landbouwverslagen vóór de reorganisatie van de landbouwstatistiek in het begin van deze eeuw, weinig betrouwbaar. Voor redelijk betrouwbare gegevens is men in het algemeen aangewezen op bijzondere tellingen. Ik maak van deze gelegenheid gebruik, een drukfout te corrigeren in mijn inaugurele rede, waarop de Heer Lijfering mij destijds wees. Op blz. 18, 3de regel staat 35.000 ha. Dit moet zijn 25.000 ha.

De Nederlandse landbouw in een groeiende economie¹

Ter gelegenheid van het 25-jarige bestaan van het Landbouw-Economisch Instituut heeft deze instelling een studie het licht doen zien over de Nederlandse landbouw in een groeiende economie. In dit 137 pagina's tellende in linnen gebonden boekwerk worden vele problemen waarmee de Nederlandse landbouw wordt geconfronteerd aan een beschouwing onderworpen.

I. DE PROBLEMEN VAN DE LANDBOUW IN DE WESTERSE LANDEN

Een van de grootste problemen waarmee de landbouw te kampen heeft, is het achterblijven van deze bedrijfstak in de welvaartsontwikkeling:

Volgens de schrijvers heeft de sterke economische groei in de Westerse landen dit probleem zoal niet doen ontstaan, dan toch in sterke mate geaccentueerd.

Economische groei betekent nl. dat het inkomen, alsmede de beschikbare hoeveelheid en de diversiteit van de consumptiegoederen, per hoofd toeneemt. Als gevolg van het feit dat de vraag naar agrarische produkten weinig elastisch is (bij stijgend inkomen neemt de vraag naar deze produkten relatief veel minder toe), kan de landbouw in geringere mate profiteren van inkomensstijging dan vele andere sectoren van het economische leven; m.a.w. de afzetmogelijkheden van de landbouw blijven achter bij de algemene afzetvergroting.

In de tweede plaats gaat economische groei gepaard met verbetering van de kwaliteit en vergroting van de hoeveelheid produktiemiddelen, die van buiten de landbouwsector worden aangetrokken, met name werktuigen, veevoer en kunstmest (z.g. non-factor inputs). Voor de landbouw betekent dit dat de stofopbrengsten per ha en per dier voortdurend stijgen, waardoor, aangezien de oppervlakte cultuurgrond nauwelijks vermindert en de veestapel groeit, het totale aanbod toeneemt. Tenslotte dwingt de met de economische groei gepaard gaande relatief sterke stijging van de lonen tot de toepassing van arbeidbesparende technieken in de landbouw, waardoor de bewerkingscapaciteit per man sterk toeneemt, hetgeen weer veranderingen in de agrarische structuur noodzakelijk maakt.

1. Toelichting op het jubileumboek van het L.E.I., *De Nederlandsche landbouw in een groeiende economie*. 's-Gravenhage 1965, f 9,50.